

Курсова робота

на тему:

Моделювання життєвого шляху.

Крос-культурний аналіз

Виконала: студента 54 групи
соціально-психологічного факультету
заочної форми навчання
Спеціальності: практична психологія.
Соціальна педагогіка
Жовнерчук Марина Леонідівна

Перевірила: Хазратова Нігора Вікторівна

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1.Моделювання життєвого шляху особистості.....	5
1.1. Каузометрія як метод дослідження життєвого шляху.....	5
1.2. Принципи біографічного дослідження життєвого шляху.....	7
1.3. Вивчення біографій за допомогою сценарного аналізу	10
Розділ 2. Крос-культурні перспективи діагностики індивідуальних розходжень: методологічні й концептуальні проблеми	14
2.1. Методологічні проблеми діагностики індивідуальних розходжень.....	14
2.2. Ретроспективні опитування та прогнози самооцінки.....	19
2.3. Концептуальні аспекти діагностики індивідуальних розходжень.....	22
Розділ 3. Результати та аналіз проведеного дослідження	24
Висновки.....	27
Список використаної літератури.....	28

Вступ

Життєвий шлях особистості є категорією, у якій інтегруються всі базові психологічні аспекти людського існування. Постановка проблеми дослідження життєвого шляху належить А. Абульхановій Глибоке. Теоретичне й емпіричне обґрунтування цього поняття здійснили С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська. Для експериментального вивчення життєвого шляху було створено низку методик.

Поняття про життєвий шлях як траєкторію, котра окреслює, з одного боку, індивідуальну історію життя особистості, а з іншого – її творчі внески у життя та історію інших людей і соціальних груп, виявилось свого часу надзвичайно продуктивним. Воно дуже добре вписалося у суб'єктний підхід до вивчення психічних явищ, і його використовували, вивчаючи психологічний час особистості, на нього опиралися в консультуванні та психотерапії, за його допомогою вивчали проблеми вікової психології і розвитку особистості, життєві кризи особистості та її поведінку у складних життєвих обставинах. Чому такий широкий спектр проблем? Тому, очевидно, що „життєвий шлях особистості” є одним з небагатьох понять, яке в руслі суб'єктного підходу можна чітко операціоналізувати, а отже використовувати не лише для „позахмарних” теоретичних роздумів, але й досліджувати, аналізувати, експериментувати і отримувати результат. С. Рубінштейн писав: „Людина існує як частина буття, яка усвідомлює в принципі все буття” [19]. А поняття життєвого шляху дозволило людині усвідомити якщо не все буття, то його значну частину – траєкторію власного буття.

Життєвий шлях особистості не можна подати у вигляді прямої лінії, спрямованої в майбутнє – він має складну ієрархічну рівневу структуру, багато різноспрямованих векторів сил, велику кількість можливих напрямів

розгортання тощо. Одним з нових підходів до аналізу життєвого шляху особистості може стати використання методів багатомірного статистичного аналізу, завдяки якому цю багаторівневість і багатовекторність можна емпірично виявити, кількісно довести та візуально представити, проявити і довести до рівня особистісної свідомості.

Метою написання курсової роботи є теоретичне та практичне вивчення моделювання життєвого шляху особистості та визначення поняття крос-культурного аналізу.

Розділ 1. Моделювання життєвого шляху особистості

1.1. Каузометрія як метод дослідження життєвого шляху

Існує досить багато методів дослідження життєвого шляху. Однак проблема більшості з цих методів – брак чіткого алгоритму опрацювання отриманих результатів, який би давав можливість будувати узагальнюючі показники, візуалізувати дані, відображати їх у зручному для розуміння вигляді. Багато залежить від ступеня майстерності дослідника, його досвіду. Дуже впливає на процес аналізу та на його результат і життєвий шлях дослідника.

Одним з методів, який дозволяє дослідникові частково позбавитися цих проблем, є каузометрія. Звісно, що первинно автори розробляли методику для вивчення проблеми психологічного часу особистості. Однак дуже швидко було помічено увесь дослідницький потенціал методики. Так, було створено моделі парної каузометрії і техніки її використання в консультуванні подружніх пар, розроблено програму Life Line тощо.

Коротко визначимо основні етапи каузометричного дослідження [11, с. 77]:

- 1 етап – біографічна розминка;
- 2 етап – формування списку подій;
- 3 етап – датування подій;
- 4 етап – причинний аналіз міжподієвих відношень;
- 5 етап – цільовий аналіз міжподієвих відносин;
- 6 етап – позначення сфер належності подій.

Для реєстрації результатів аналізу використовують каузоматрицю (рис. 1. 1, ліворуч), а для графічного представлення результатів – каузограму (рис. 1.1, праворуч).

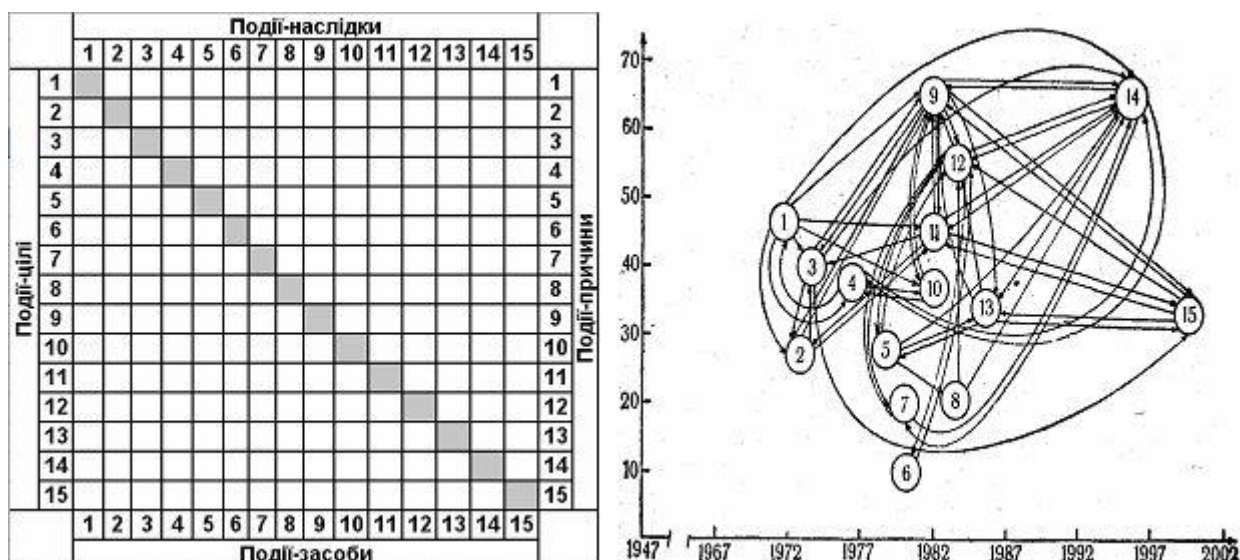

Рис. 1.1. Каузоматриця та каузограма [11]

В каузоматриці фіксуються причинні зв'язки між подіями (над діагоналлю) та цільові зв'язки (під діагоналлю). Оскільки інструкція передбачає однозначну відповідь („так” або „ні”), то і в матриці ці відповіді позначаються відповідно „+” або „-”. Після заповнення каузоматриці обчислюються показники включеності кожної з подій у міжподієву сітку [11, с. 105] і на їх основі будується каузограма.

А далі – етап інтерпретації, побудови додаткових індексів тощо.

Підстави та перспективи багатовимірного статистичного аналізу

Каузоматриця – це асиметрична матриця подібності (близькості) об'єктів (подій). А як відомо, саме до матриці подібності об'єктів можна застосовувати такий метод багатовимірної статистики, як багатовимірне шкалювання [11]. З іншого боку, матриця подібності легко перетворюється на матрицю відстаней, і тоді до неї слід застосовувати метод кластерного аналізу [12].

Та існує суттєва проблема: асиметрія матриці. Адже і для багатовимірного шкалювання, і для кластерного аналізу необхідно, щоб матриця була симетричною відносно діагоналі. Вихід вбачаємо у

розщепленні каузоматриці по цій діагоналі і в подальшому аналізі окремо матриць „причини – наслідки” та „цілі – засоби”.

Ще один важливий аспект – дихотомічність та однозначність зв’язків між подіями (є зв’язок – „+”, немає зв’язку – „-”). Щоби багатовимірний аналіз був змістовнішим і коректнішим, пропонуємо видозміну дихотомії (+ –) на 10-бальну шкалу. В цьому випадку в інструкції зазначимо не просто про вплив однієї події на іншу, а про ступінь цього впливу (наприклад, за 10-бальною шкалою). Чим вищим балом зв’яже учасник дослідження події, тим вищий ступінь зв’язку буде між ними. І навпаки.

У випадку успіху отримаємо важливе доповнення до класичної процедури каузометричного аналізу. Зможемо віднаходити не просто причинно-наслідкові та цільові зв’язки між явищами, але й 1) формувати базові виміри життєвого шляху людини; 2) виявляти конфігурації значимо пов’язаних подій; 3) бачити протилежні за змістовим наповненням події; 4) віднаходити міжподієві конфлікти; 5) прогнозувати вектори розвитку особистості тощо.

1.2. Принципи біографічного дослідження життєвого шляху

Основним методом дослідження життєвого шляху є метод біографічний. Цей спосіб визначається як система засобів дослідження, діагностики, корекції та проектування життєвого шляху людини. Існує досить вузьке розуміння цього методу, а саме як системи способів вивчення життєвого шляху особистості. Аналізуючи весь спектр біографічних досліджень, можемо їх поділити на дві великі групи.

Перша група – це біографічні дослідження, спрямовані на вивчення життєвого шляху особистості на основі безпосередньої взаємодії з нею. Ця група методів розвинута зусиллями С. Рубінштейна [19], Б. Ананьєва [5],

К. АбульхановоїСлавської [3]. Ці та інші дослідники розробили теоретичні й методологічні засади біографічного дослідження, а також низку методик: каузометрія Є. Головахи [7], О. Кроніка [11], Р. Ахмерова [11]. А. Маслоу розроблено методику дослідження ціннісної сфери особистості, що ґрунтується на аналізі життєвого шляху [14], а В. Климчуком розроблено процедуру математичного моделювання життєвого шляху особистості на базі каузометрії [9].

Друга група – біографічні дослідження, в межах яких вивчається життєвий шлях особистості без безпосередньої взаємодії з нею. В цьому випадку йдеться про аналіз історичних постатей, художників, музикантів, письменників тощо. Використовуються біографії, автобіографії, щоденники, листи, свідчення очевидців, а також продукти діяльності.

В такому ракурсі біографічний метод прийнято пов'язувати з психоаналітичним вченням З. Фрейда. Цьому є дві основні причини: 1) саме З. Фрейд започаткував інтерпретації біографій своїми „патографічними дослідженнями” Леонардо да Вінчі, В. Вільсона, пророка Мойсея; 2) психоаналітична інтерпретація біографії дозволяє детально розглянути особливості індивідуального психічного життя людини і віднайти у ньому передумови (або, принаймні, кореляти) її творчості [11]. Відомими є також праці А. Адлера [4].

Грунтовне історичне дослідження психоаналітичного дискурсу в українській літературній творчості здійснено Р.М. Найдиффером [17]. Автор називає низку психобіографічних досліджень, виконаних в руслі психоаналітичної парадигми Е.Б. Старовойтенко (психоаналітичне дослідження творчості та життя Т. Шевченка. Сучасні біографічні дослідження, здійснені переважно літературознавцями, узагальнені В.О. Климчук, яка сама здійснює ґрунтовну психоаналітичну інтерпретацію творчості О. Кобилянської [9]: К.А. Абульханова (переважно юнгіанський аналіз творчості кількох письменників, зокрема, Л. Українки, О. Кобилянської), Е.І. Головаха (аналіз творчості Л. Українки,

В. Винниченка, О. Кобилянської на перетині ідей ніцшеанства, платонізму і психоаналізу).

Водночас психоаналітична парадигма не є єдиною. Е. Сергієнко та Н. Харламенкова [21] вказують, що існують принаймні два підходи до пояснення процесу структурування життєвого шляху. В основі першого підходу, який реалізовано наведеними вище авторами, – акцент на переважно несвідомому виборі життєвого плану та життєвого сценарію, який здійснюється на ранніх стадіях онтогенезу (А. Адлер, З. Фройд). Другий підхід ґрунтується на уявленні про свідомий вибір та регуляцію процесу життя (С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Н. Логінова, Т. Титаренко). В цьому контексті відомі біографічні дослідження Кроник А.А (Я. Бойя, Е. Галуа, У. Дісней, М. Лобачевський, І. Франко, К. Ціолковський) [11], А. Маслоу (А. Лінкольн, Т. Джефферсон, А. Ейнштейн, Е. Рузвельт, У. Джемс, А. Швейцер, О. Гакслі, Б. Спіноза) [14], В. Моляко (М. Врубель). Важливою є також розробка В. Моляко принципів психобіографічного дослідження [15].

Звісно, що життєвий шлях особистості не можна подати у вигляді прямої лінії, спрямованої у майбутнє, – він має складну ієрархічну рівневу структуру, багато різноспрямованих векторів сил, велику кількість можливих напрямів розгортання тощо. Також неможливо однозначно стверджувати, що таке складне утворення однозначно є наслідком свідомого вибору чи несвідомого рішення. Одним з підходів до аналізу життєвого шляху особистості, який дає можливість інтегрувати обидва підходи (аналізувати як несвідомі моменти, так і свідомі вибори) є сценарний аналіз Е. Берна.

1.3. Вивчення біографій за допомогою сценарного аналізу

Одним з перших дослідників, який вивчав біографії з точки зору сценарного аналізу, вважається К. Штайнер. Він аналізував біографію Е. Берна. К. Штайнер пише: „...в сценаріїв Берна було записано, що він помер від хвороби серця, не доживши до старості. Ще я думаю, що його трагічна смерть стала результатом суворих обмежень, котрі він несвідомо накладав на свою здатність любити та приймати любов інших людей, з одного боку, і суворого драйву бути абсолютно незалежним, – з іншого” [32]. Дослідник, аналізуючи друковані праці Е. Берна, зауважує, що „Берн дуже цікавився питанням визначеності людського шляху. Кілька разів він аналізував перед нами випадки людей, які збиралися жити лише до сорока чи до шістдесяти років, і, у чому можна легко пересвідчитися, читаючи його останню книгу „Люди, що грають в ігри”, його особливо цікавили історії людей, які страждали від серцевих захворювань. Якщо уважніше перечитувати його книги, то можна помітити, що ним майже не згадуються інші причини смертей, окрім серцевих захворювань. Причина його інтересу стала мені зрозумілою, коли він помер; я дізнався, що його батько помер, коли Ерікові виповнилося 11 років, а мати – у шістдесят від коронаротромбозу. Сам Берн прожив не набагато більше від своєї матері та помер від тієї ж хвороби”.

Далі К. Штайнер звертається до проблеми любові та близьких контактів з іншими людьми: „...він поведився абсолютно пасивно, коли справа стосувалася його потреби в любові та людському контакті. Водночас ним було створено низку важливих концепцій про любов. В його теорії йшлося про взаємостосунки та прояви любові у людей. Проблема стосунків дуже цікавила його. Він створив поняття „погладжування”, яке інтерпретувалося

як „одиниця визнання”, але його можна розуміти і як „одиницю любові”. В останні роки життя він написав книги та „Люди, які грають в ігри”.

Підбиваючи підсумки, К. Штайнер зазначає: „Мені здається, що у Еріка Берна був сценарій, який обмежував прагнення ґрунтовно дослідити феномени, що були в полі його наукових інтересів, а саме: сценарні заборони Берна не дозволяли йому приймати погладжування у інших людей, обмежували його наукові дослідження сценаріїв та погладжувань і зводили стіну між ним та його учнями й послідовниками. Ці обмеження мали для нього ряд наслідків: він не усвідомлював до кінця власний сценарій, і, в результаті, не міг його змінити. Проблема заборони на погладжування, яка підтримувала його сценарій і ослаблювала роботу серця, залишилася невирішеною” [32].

Принципи сценарного аналізу

З метою подальшої розробки структури біографічного дослідження із застосуванням сценарного аналізу ми пропонуємо ряд принципів, які лягли в її основу.

Принцип повторюваності подій. Події людського життя не можуть повторюватися в буквальному розумінні цього слова, проте реакції особистості на ці події, способи вирішення проблем, пов’язаних з цими подіями, можуть бути ідентичними від випадку до випадку. Таким чином, застосування цього принципу в біографічному аналізові має на меті фіксування цих реакцій та способів. Виходячи з цього, можна говорити про те, чи є сценарій програшним, виграшним чи нейтральним.

Принцип наслідування батьківських сценаріїв. Хоча батьки не можуть змусити дитину прийняти ті чи інші рішення відносно її сценарію, вони спроможні справляти на ці рішення значний вплив. Як правило, ці впливи відображають життєві сценарії самих батьків. Такий вплив носить назву сценарних послань, що мають вербальний і невербальний характер.

Наявність сценарних послань спрощує інтерпретацію подій у життєвому сценарії самої особистості.

Принцип вікової динаміки сценарного розвитку. Людина починає формувати власний сценарій, починаючи з моменту народження, а вже до чотирьох років у загальних рисах бачить майбутній сюжет. До семи років формування життєвого сценарію, в основному, добігає кінця. До дванадцятилітнього віку сценарій шліфується, а в підлітковому віці людина надає йому більш реалістичних рис, пристосовуючи його до умов навколишнього світу. Врахування вікових особливостей, аналіз подій, вчинків, рішень та почуттів особистості, зафіксованих у хронологічних межах, дозволяє інтерпретувати перебіг та розвиток сценарію особистості в її подальшому житті.

Принцип телеологічного сценарію. Кожен сценарій, хоч і сформований у дитинстві під впливом батьків, зовнішніх обставин та власних рішень, завжди спрямовується в майбутнє. Можна виокремити стратегічну і тактичну мету сценарію. Тактична – отримання тимчасових, „тут і тепер” вигравів (певні емоції, переживання тощо). Стратегічна мета – це мета всього сценарію в цілому. Це те, чим він повинен завершитися (остаточним виграшем, програшем чи нічим). Застосування цього принципу в біографічному аналізі передбачає розгортання, розшифровку сценарію не лише починаючи з минулого, але й в зустрічному напрямі – з його фіналу. Це дасть змогу, з одного боку, постійно коригувати розуміння суті сценарію, а з іншого – зрозуміти, чи був сценарій узагалі.

Принцип впливу культурно-історичних умов на формування сценарію випливає з розуміння того, що кожна епоха в розвитку людства характеризується специфічною сукупністю культурних, економічних, політичних факторів. Всі вони накладають певний відбиток на структуру особистості, яка живе в той чи інший час. Відповідно і сценарії життя людей,

які жили у позаминулому столітті, можуть відрізнятися від сучасних. Саме тому, аналізуючи біографію людини з точки зору сценарію, необхідно врахувати той комплекс культурно-історичних умов, у який була заглиблена ця людина.

Принцип врахування свідчень сучасників. Не завжди автобіографічні, епістолярні свідчення та продукти діяльності здатні об'єктивно відобразити поведінку досліджуваної особистості. Свідомо чи несвідомо людина часто спотворює причини своїх вчинків, недостовірно їх описує тощо. Саме тому необхідно звертатися до свідчень сучасників, які описують поведінку людини зовні, об'єктивно.

Принцип автобіографічності. Як зазначалося вище, автобіографічні свідчення не завжди об'єктивно відображають поведінку, думки та вчинки особистості. Проте без їх урахування неможливо у повній мірі аналізувати ставлення особистості до себе, світу, творчості, подій у своєму житті (до того ж звернення до свідчень сучасників теж не є гарантією об'єктивності).

Принцип ймовірного виходу із сценарію. Особистість не приречена проживати своє життя за встановленим сценарієм, не виключається можливість виходу зі сценарію. Вихід зі сценарію супроводжується внутрішнім звільненням. Ознаками такого звільнення можуть бути різкі зміни в біографії, переосмислення життя і творчості особистістю тощо. Згадані вище ознаки обов'язково знаходять відображення в творчості у тому чи іншому вигляді.

Розділ 2. Крос-культурні перспективи діагностики індивідуальних розходжень: методологічні й концептуальні проблеми

2.1. Методологічні проблеми діагностики індивідуальних розходжень

Першою проблемою, з якої зіштовхується дослідник або практичний працівник при рішенні задачі діагностики індивідуальних розходжень в умовах різного соціокультурного середовища, є розробка надійних і валідних еквівалентних шкал. Серед радянських психологів дотепер існує досить широкий спектр всіляких відносин до можливості застосування особистісних закордонних опитувальників і шкал: від некритичного, а іноді й захопленого прийняття конкретної методики до категоричної, сліпої відмови від інструмента без попереднього конструктивного аналізу його переваг і недоліків. Зустрічаються також випадки застосування тестів або їх, частин без попереднього ґрунтовного знайомства з теоретичною концепцією, закладеної в методику, процедурами її розробки, оцінки соціокультурної прийнятності змісту й конструкції питань. Донедавна й сам процес адаптації шкали до нових соціокультурних умов практично зводився до простого перекладу тексту шкали на українську мову без якого-небудь експериментального обґрунтування її еквівалентності оригінальній шкалі. І, як правило, були відсутні психометричні характеристики шкали, що відповідають нормативні дані.

Останнім часом у цьому напрямку велися досить інтенсивні розробки як і в Україні, так і за кордоном, що дозволило намітити цікаві перспективи практичної розробки еквівалентних шкал для крос-культурних зіставлень у діагностиці індивідуально-психологічних і соціально-психологічних розходжень. Так, був запропонований стандартний алгоритм адаптації

опитувальної методики, що дозволяє оцінювати якість нового інструмента на всіх етапах його конструювання. Цей алгоритм включає наступні етапи:

1) фундаментальне знайомство з концепцією, що лежить в основі конкретної методики, і процедурами її розробки;

2) підготовка попереднього перекладу тексту оригінальної шкали на українську (або іншу) мову, що включає: а) переклад тексту шкали зі збереженням максимальної точності психологічного змісту пунктів шкали; б) оцінка адекватності цього попереднього перекладу за допомогою професійних психологів і перекладачів; в) дослідження із застосуванням попереднього варіанта перекладу для виявлення першої реакції випробуваних на зміст опитувальника, форму відповідей і інструкції;

3) експериментальна оцінка еквівалентності українського варіанту шкали за допомогою: а) опитування випробуваних-білінгвів, що заповнюють шкалу на двох мовах; б) опитування чоловічих і жіночих вибірок певного (різного) віку; в) розрахунку психометричних характеристик нової шкали (середні, середньоквадратичні відхилення, кореляції кожного питання з підсумковим показником, тест-ретестове зіставлення, індекси конкурентної валідності і, нарешті, норми);

4) підготовка роз'яснення до шкали, проведення подальших досліджень і складання бібліографії робіт, у яких використовується адаптована шкала.

По коротко описаному алгоритмі в серії експериментальних досліджень для розробки українських варіантів деяких найбільш перспективних закордонних шкал і опитувальників для оцінки індивідуальних розходжень у дітей і дорослих. Сюди входять шкали реактивної й особистісної тривожності, комунікативної особистісної тривожності, змагання особистісної тривожності, новий опитувальник Г. і С. Айзенков, шкала стилю уваги та міжособистісного спілкування і шкала мотивації схвалення (останні дві шкали використовуються загалом на дорослих вибірках).

Шкала реактивної й особистісної тривожності (ШРОТ) була розроблена Ч. Д. Спілбергером. Стан тривоги (СТ), і особистісна тривожність (ОТ) у студентів, спортсменів, музикантів, танцівників і в інших групах обстежуваних варіювали досить широко. У цілому ж середній рівень тривоги й тривожності виявився порівнянний з показниками СТ і ОТ, виявленими в різних вибірках у США, Угорщини, Індії та ін. країнах [22]. Відмітимо, що ОТ (на відміну від ситуативної тривоги) практично у всіх жіночих вибірках була вище, ніж у чоловіків.

Був розроблений і український варіант ШРОТ для дітей (ШРОТ-Д). Рівень СТ і ОТ для школярів IV-VI класів (9-13 років) обох варіантів був також порівнянний з даними, отриманими Ч. Д. Спілбергером на американській вибірці. Зокрема, у хлопчиків рівень СТ перебував у діапазоні 30,1-31,8, а ОТ - 36,3-37,3 бали. У дівчат того ж віку ці показники досягали: СТ - 30,3-30,6, ОТ - 37,3-38,1 бали.

Шкала комунікативної особистісної тривожності (КОТ), розроблена Дж. МакКроскі [7] для виміру стійкої схильності випробовувати підвищену ситуативну тривогу в ситуаціях спілкування й публічного виступу, виявилася цілком придатною при діагностики індивідуальних розходжень у вибірках студентів і керівників. Середні показники на вибірках 94 чоловіків і 100 жінок перебували також у порівнянному з американською вибіркою діапазоні: КОТ=70,83, $\sigma = 9,68$ у чоловіків і КОТ=72,7, $\sigma = 9,53$ у жінок. Показник КОТ, як і передбачалося, не був пов'язаний з рівнем загальної ОТ по Спілбергеру ($r = 0,12$ і $r = 0,28$ відповідно) і СОТ по Мартенсу ($r = - 0,28$). У жінок були виявлені значимі кореляції між КОТ і СОТ ($r = 0,56$).

Змагальна особистісна тривожність (ЗОТ) вимірялася за допомогою розробленої Р.М. Найдиффером [17] шкали, придатної для випробуваних починаючи з 10-літнього віку. Середній рівень ЗОТ у чоловічій вибірці 100 чол. досягав 18,77 ($\sigma = 4,46$), а в жіночій-21,45 ($\sigma = 3,5$). Розходження

статистично достовірні ($t = 2,57$, $p < 0,01$). У спеціальному дослідженні І. Веселкайте й Л. Третьяковій, виконаному під нашим керівництвом, були виявлені помірні кореляції, значні на 1 %-ому рівні між показниками ЗОТ і ОТ у вибірці 43 студентів ($r = 0,50$) і 42 студенток ($r = 0,45$). У дослідженні 15- 16-літніх спортсменів - учнів спортивної школи-інтернату були також виявлені помірні й значимі ($p < 0,05$) кореляції між ЗОТ і ОТ в 56 юнаків і 39 дівчин: відповідно $r = 0,32$ і $r = 0,39$. Ці дані свідчать про відносну незалежність цих двох показників, що добре погодиться з даними, отриманими самим Р. Мартенсом.

Новий особистісний опитувальник Ю.Л. Ханіна [28] був переведений і адаптований нами на вибірці 402 випробуваних (184 чоловіків і 218 жінок). Середні показники по непатологічному психотизму, нейротизму, екстраверсії - інтроверсії й соціального бажання (розгорнутий варіант відомої шкали брехні) були порівнянні з даними, отриманими на англійській вибірці авторами методики. Однак у студентів молодших курсів психотизм і нейротизм були трохи вище. Виразність настановного поведіння в жіночих вибірках була також вище, ніж у чоловічі ($t = 4,7$, $p < 0,01$). Дана методика розроблена для дорослих; у цей час ведеться робота над українським варіантом шкали для дітей.

Шкала мотивації схвалення (ШМС) розроблена Д. Марлоу й Д. Крауном [14]. Після стандартизації шкали на вибірці більше 800 чол. були відібрані 20 найбільш інформативних питань, однаково добре «спрацьовують» на жіночих і чоловічих вибірках. Нормативні дані для скороченої шкали були отримані на вибірці 457 чоловіків ($M = 10,60$, $\sigma = 3,15$) і 287 жінок ($M = 11,35$, $\sigma = 3,02$). У серії спеціальних досліджень було встановлено, що у чоловіків в ігрових видах спорту рівень мотивації схвалення вище, ніж в індивідуальних видах ($t = 5,39$, $p < 0,001$). У жінок ці розходження виявилися недостовірними. Всередині виділених видів спорту рівень мотивації

схвалення виявився вірогідно вище в жінок і в ігрові ($t = 2,84, p < 0,01$), і в індивідуальних видах спорту ($t = 2,07, p < 0,05$).

За допомогою шкали Р. М. Найдиффера [17] «Стиль уваги й міжособистісного спілкування (СУМС)» (є повні й скорочений її варіанти) можна в компактному виді представити інформацію про індивідуальні розходження в умінні управляти своєю увагою й будувати адекватні відносини з людьми в умовах стресу. По кожній з 18 підшкал обчислені психометричні характеристики, що дають подання про її надійність і валідності.

Наведені дані ілюструють лише одну частину й один напрямок у розробках надійних і валідних особистісних і соціально-психологічних методик, придатних для комплексних крос-культурних досліджень. Зрозуміло, що мова йде не тільки про розробку російських варіантів методик, але й про можливість адаптації (розробки еквівалентних форм) відповідних шкал на мовах народів СРСР і на іноземних мовах. Деякі з описаних шкал (ШРОТ, КОТ, ШРОТ-Д) уже розробляються на естонській і латиській мовах. Однак все це являє собою не більш ніж перший, хоча й найважливіший, крок у вирішенні проблем діагностики індивідуальних розходжень у крос-культурних дослідженнях головним чином на міжгруповому рівні. Інша цікава перспектива, полягає в можливості модифікації стандартних процедур опитування й введенні відповідних інструкцій, що орієнтують опитуваного на оцінку свого поведіння й/або емоційного досвіду.

В існуючій практиці застосування особистісних опитувальників вступна інструкція, як правило, орієнтує респондента на аналіз актуальних (поточних) або звичних подань, установок. І лише іноді не в явному виді мається на увазі можливість звертання до минулого досвіду, а тим більше прогнозу тих або інших проявів. Звичайна форма відповідей на особистісні тести (так - ні, вірно - невірно, згодний - не згодний і т.д.) також

припускається відоме випадання досить значних проміжків часу в минулому й доступному для огляду майбутньому з аналізу. Особливості середовищного впливу тим більше не враховуються, як, втім, і специфіка умов вирішення індивідуальних і групових задач. Це, як нам представляється, виступає як серйозне обмеження в описі індивідуальних розходжень, особливо при характеристиці ситуативних проявів особистості, що обумовлюють успішність її діяльності в реальних ситуаціях взаємодії.

Одним з можливих шляхів подолання цього обмеження в діагностиці індивідуальних розходжень є введення додаткових і специфічних інструкцій із просторово-тимчасовою «прив'язкою» досліджуваних параметрів. Мова йде про так званих ретроспективні, поточні і перспективні (що передбачаються) оцінки досвіду суб'єктивних переживань у минулому, справжнім і доступному для огляду майбутньому з обов'язковою конкретизацією умов взаємодії й соціокультурного середовища, у якій протікає діяльність людини (групи). Пропонований підхід ілюструється на прикладі діагностики індивідуальних розходжень у ситуативній тривозі й особистісній тривожності введенням нових інструкцій до вже описаної шкали Ч. Д. Спілбергера (ШРОТ).

2.2. Ретроспективні опитування та прогнози самооцінки

Досвід комплексної діагностики індивідуальних розходжень в емоційних переживаннях людей, що виконують високозначущі задачі в реальних умовах тренувальної й змагальної діяльності [5-8], [12], показав, що ШРОТ перспективно для нетрадиційних процедур опитувань. За допомогою ШРОТ можна виміряти два параметри, що чітко відрізняються, хоча й тісно зв'язаних між собою: ситуативну емоційну реакцію, стан тривоги (СТ) і особистісну тривожність (ОТ) - відносно стійку характеристику, що дає

подання про схильність реагувати підвищеним рівнем СТ у ситуаціях, що представляють погрозу самоповазі людини.

Виходячи з подань про СТ як про своєрідний зріз емоційних переживанні особистості в конкретний період часу в загальному потоці суб'єктивних переживань людини, що характеризуються напругою, заклопотаністю, стурбованістю, побоюванням, що супроводжуються вираженою активацією автономної нервової системи [17], [18], виділяють наступні варіанти діагностики СТ [6], [7], [12]:

1) ретроспективно вимірювана СТ - самооцінка СТ у конкретній ситуації діяльності або спілкування в минулому; нова модифікована інструкція орієнтувала опитуваного на оцінку того, «як він(вона) себе почувала в конкретній ситуації в певний момент у минулому?»;

2) передбачувана (або очікувана) СТ оцінюється за допомогою інструкції: «Як, по-вашому, ви будете себе почувати в конкретній ситуації (перед змаганням, іспитом і т.д.), наприклад, через тиждень?»;

3) СТ у діяльності («дієва», «робоча» СТ) - виразність емоційних переживань при виконанні конкретної задачі (у минулому, сьогодні, майбутньому): «Як ви себе відчуваєте, виконуючи дану задачу?»;

4) СТ при спілкуванні й взаємодії з іншими людьми (у минулому, сьогодні й майбутньому) - емоційні переживання при контактах з певним партнером (міжособистісна - СТм) або емоційне самопочуття в конкретній спільності (всеслава тривога - СТвт): «Як ви себе відчуваєте, спілкуючись із даним партнером?» або «Як ви себе відчуваєте, перебуваючи в даній групі, колективі?»;

5) рівень індивідуальної оптимальної тривоги (Стопт) - стан, що відповідає успішному виконанню конкретної задачі, обумовлене в серії поточних вимірників СТ або ретроспективно: «У якому стані ви діяли легко, вільно, домагаючись високого результату?».

Валідність запропонованих показників і їхня придатність до рішення практичних задач індивідуальної діагностики й регуляції була експериментально підтверджена при обстеженнях більш ніж 200 кваліфікованих спортсменів [5], [6]. Виявилося, що продуктивніше встановлювати не просто індивідуальний рівень СТОпт, а індивідуальні «зони оптимального функціонування» (ЗОФ), обумовлені додаванням і вирахуванням з рівня СТОпт 4 балів, що становить приблизно половину середнього квадратичного відхилення. Так, якщо ретроспективний індивідуальний оптимум СТ у спортсмена, певний за допомогою підшкали СТ, становить 53 бала, те ЗОФ перебувають у діапазоні від 49 до 57 балів (де нижня й верхня ЗОФ відповідно будуть перебувати в діапазоні 49-53 і 53-57) [6], [12].

Відповідно до розроблювальній концепції «зон оптимального функціонування», рівні оптимальної СТ і ЗОФ у кожної людини надзвичайно індивідуальні й можуть бути відносно низькими, помірними й високими. Тому успішно діяти людина може, перебуваючи в стані або відносному психологічному комфорті (низька Стопт) або дискомфорту (висока Стопт.). Рівень індивідуальних оптимумів ситуативної тривоги залежить від минулого досвіду емоційних переживань, характеру виконуваних задач, умов діяльності. Наприклад, ЗОФ для конкретної людини відрізняються при виконанні різних задач в умовах тренувальної й змагальної діяльності. Залежать вони й від рівня підготовленості.

Основні підходи до діагностики СТОпт у рамках концепції ЗОФ були експериментально перевірені на спортсменах різної спеціалізації і кваліфікації, за участю артистів балету, музикантів-виконавців, учнів і т.д. [6-8], [12]. З погляду крос-культурних перспектив, важливими представляються дані У. Моргана [16], що підтвердив у лабораторії психології, Висконсинського університету ефективність пропонованих процедур

нетрадиційної діагностики Стопт на вибірці американських спортсменів і валідність висунутих у рамках концепції ЗОФ теоретичних положень.

Процедури ретроспективних оцінок і прогнозів-оцінок СТ виявилися придатними й для індивідуальної діагностики особистісної тривожності. Так, на вибірці 70 студентів визначалися поточні виміри ОТ і очікуваний рівень ОТ до моменту закінчення інституту. Через 3,5 роки (7 семестрів) кожний з опитаних оцінив свою актуальну ОТ, а також ретроспективно ОТ у момент першого тестування. Значний відсоток збігу очікуваних, поточних і ретроспективних оцінок дозволяє з надією розглядати перспективу використання модифікованих інструкцій при вивченні й щодо стійких особистісних характеристик у ході зіставлення динаміки суб'єктивних визначень про себе протягом найбільш значущих періодів життєвого шляху людини. Іншими словами, при діагностиці особистісних особливостей за допомогою різних опитувальників продуктивним може виявитися не тільки фіксація виразності властивості, якості, але й облік його динаміки в минулому (за ретроспективними оцінками) і в доступному для огляду майбутньому (очікуваний модус реагування).

2.3. Концептуальні аспекти діагностики індивідуальних розходжень

Досвід дослідницької й практичної роботи з оптимізації СТ у діяльності спортсменів різних спеціалізацій переконує в необхідності з'ясування ряду концептуальних положень незалежно від того, які методики застосовуються для діагностики індивідуально-психологічних розходжень. Насамперед, як показано в концепції ЗОФ, важливо й доцільно розрізняти відносно стійкі й ситуативні характеристики досліджуваних параметрів. У нашій випадку ОТ і СТ розглядаються в єдності; при цьому тривога являє собою конкретний ситуативний прояв особистісної тривожності, виступаючи в якості «містка»,

що з'єднує загальне й особливе на рівні одиничного. Діагностуючи СТ, наприклад, ми оцінюємо ситуативний прояв ОТ у конкретних умовах з акцентом на інтенсивності і процесуальних характеристиках у ході виконання задачі в реальному середовищі. З іншого боку, властивість (риса) може інтерпретуватися як узагальнена імовірнісна характеристика, сформована на підставі минулого досвіду й антиципації цілком певних поведінкових проявів у майбутньому. Для ОТ це ймовірність емоційного реагування на певні вимоги середовища, задачі й т.д. Оцінюючи індивідуальні розходження в контексті просторово-тимчасових параметрів, ми по суті заповнюємо «вакуум, у якому відсутні які-небудь соціальні елементи» [19] при вимірі «абстрактних станів і властивостей взагалі» [11].

Другий момент також представлений у концепції ЗОФ і в практиці регуляції передзмагальних станів у спортсменів. Мова йде про необхідність більше чіткого розрізнення міжособистісних і внутрішньо-індивідуальних зрівнювань. Майже всі нормативні дані по будь-яких особистісних тестах являють собою по суті показники міжіндивідуальних розходжень на груповому та/або міжгруповому рівнях. Тут акцент на відмінності (або подібності) різних людей між собою. Навпроти, внутрішньо-індивідуальна діагностика, представлена в нашій випадку комплексом вимірів СТ у конкретної людини в різні періоди часу, орієнтована на виявлення найбільш сприятливих (і складних) умов його життєдіяльності. Зрозуміло, що тільки внутрішньо-індивідуальна діагностика становить основу реальної психологічної допомоги конкретній людині (або групі) у певний період його життєвого циклу й становить суть ідеографічного підходу до дослідження людини.

Розділ 3. Результати та аналіз проведеного дослідження

Події в житті особистості, ролі, які вона вивчає й виконує, ігри, у які грає, визначаються життєвим сценарієм. Психологічний сценарій особистості має на увазі не тільки сукупність різних сфер життя, рольових позицій, але також включає оптимістичне або песимістичне сприйняття майбутнього залежно від суб'єктивного усвідомлення власних соціальних перспектив, уявну пророблення способів дозволу майбутніх життєвих протиріч, подолання особистісних криз. Сценарій може реалізовуватися особистістю несвідомо або усвідомлюватися випадково. Особистість може відтворювати форми поведінки, типові для даної соціальної групи, і передавати сценарії з покоління в покоління. Аналіз життєвих сценаріїв передбачає синтез загально-психологічного й соціально-психологічного підходів до особистості. Сама ж особистість розглядається в динаміку життєвого шляху, а життєвий шлях - у контексті способу життя.

Аналіз повсякденної свідомості індивіда і його життєвих сценаріїв припускає використання психосемантичних методів. Прогнозування і гнучкість психосемантичних методів дозволяє використовувати їх для індивідуальної психодіагностики, психотерапії, при вирішенні багатьох практичних задач. Як методичний інструментарій виступає побудова суб'єктивних семантичних просторів, які є операційними аналогами категоріальних структур свідомості індивіда.

До закордонних шкал та опитувальників для оцінки індивідуальних розходжень у дітей і дорослих входять шкали реактивної й особистісної тривожності, комунікативної особистісної тривожності, змагання особистісної тривожності, новий опитувальник Г. і С. Айзенков, шкала стилю уваги та міжособистісного спілкування і шкала мотивації схвалення (останні дві шкали використовуються загалом на дорослих вибірках).

Стан тривоги (СТ) за шкалою Ч.Д. Спілбергом, і особиста тривога (ОТ) у студентів, спортсменів, музикантів, танцівників і в інших групах обстежуваних варіювали досить широко. У цілому ж середній рівень тривоги й тривожності виявився порівнянний з показниками СТ і ОТ, виявленими в різних вибірках у США, Угорщини, Індії та ін. країнах. Відмітимо, що ОТ (на відміну від ситуативної тривоги) практично у всіх жіночих вибірках була вище, ніж у чоловіків.

На даному етапі розвитку психологічної науки в Україні був розроблений варіант ШРОТ для дітей (ШРОТ-Д). Рівень СТ і ОТ для школярів IV-VI класів (9-13 років) обох варіантів був також порівнянний з даними, отриманими Ч. Д. Спілбергером на американській вибірці. Зокрема, у хлопчиків рівень СТ перебував у діапазоні 30,1-31,8, а ОТ - 36,3-37,3 бали. У дівчат того ж віку ці показники досягали: СТ - 30,3-30,6, ОТ - 37,3-38,1 бали.

Одним з можливих шляхів подолання цього обмеження в діагностиці індивідуальних розходжень є введення додаткових і специфічних інструкцій із просторово-тимчасовою «прив'язкою» досліджуваних параметрів. Мова йде про так званих ретроспективні, поточні і перспективні (що передбачаються) оцінки досвіду суб'єктивних переживань у минулому, справжнім і доступному для огляду майбутньому з обов'язковою конкретизацією умов взаємодії й соціокультурного середовища, у якій протікає діяльність людини (групи). Пропонований підхід ілюструється на прикладі діагностики індивідуальних розходжень у ситуативній тривозі й особистісній тривожності введенням нових інструкцій до вже описаної шкали Ч. Д. Спілбергера (ШРОТ).

Досліджуючи життєві сценарії, можливо використовувати як індивідуальним, унікальним, виділеним самим же індивідом ознаки, ситуації,

так і ознаки, що задаються експериментатором, а також порівняння життєвих сценаріїв і того, що вкладає індивід в ознаки, що входять у даний сценарій.

Важливою є проблема зв'язків між ознаками, а саме при яких умовах взаємозв'язку між ознаками більше, а при яких менш стабільні, і які саме ознаки забезпечують високу або низьку стабільність всієї системи. Аналіз даних, отриманих при використанні психосемантичних методів, дозволяє побудувати матрицю взаємозв'язків між ознаками. Високий бал інтенсивності свідчить про те, що ознаки використовуються індивідом взаємозалежні, імплікують один одного. Валідність показника інтенсивності досить висока й відбиває особливості ситуацій і характеристики індивідів, але надійність даного показника невелика, оскільки він високо чутливий до змін структури зв'язків системи індивідуальних значень.

Висновки

Отже зробимо висновки по темі дослідження курсової роботи.

Багатомірне шкалювання може бути доволі цінним доповненням до традиційної процедури каузометричного дослідження. Адже дослідник одержує можливість аналізувати життєві події не просто в хронологічній послідовності, але й у вигляді симультанного зрізу з життєвого шляху особистості. У подієвому просторі, побудованому за допомогою багатомірного шкалювання, перед дослідником постають події у їх реальних взаємозв'язках, конфліктах, емоційних навантаженнях, які часто долають часові відстані, а то й просто ігноруються.

Вдосконалювання й подальша розробка діагностики індивідуальних розходжень у крос-культурних дослідженнях пов'язані із введенням стандартного алгоритму адаптації й валідізації еквівалентних варіантів найбільш перспективних у міжнародній практиці шкал на різних мовах. Інший продуктивний підхід у діагностиці індивідуальних розходжень полягає в модифікації стандартних інструкцій опитування й цілеспрямованому введенні просторово-тимчасових орієнтирів і параметрів, особливо чутливих до внутрішньо-індивідуальної динаміки при дослідженні людини в реальних життєвих ситуаціях. І нарешті, крос-культурні дослідження індивідуальних розходжень вимагають активного міжнародного співробітництва психологів при розробці еквівалентних і паралельних форм найбільш перспективних шкал, опитувальників, схем контрольованого спостереження, проєктивних тестів. Зокрема, спільні публікації дослідження вітчизняних і закордонних психологів, зацікавлених у вивченні індивідуальних розходжень (і подібності), особливо в дітей і підлітків, являють собою привабливу перспективу професійного й людського прогресу в даній області знань.

Список використаної літератури

1. Абульханова К. А. Березина Т. Н. Время личности. Время жизни. М. 2001.
2. Абульханова К. А. Сознание и психология личности. М. 2001.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
4. Адлер А. Достоевский / В кн. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – СПб.: Питер, 2003. – С. 227 - 239.
5. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
6. Брушлинский А. В. Психология субъекта. СПб 2003.
7. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности. – К.: Наукова думка, 1984. – 207 с.
8. Дружинин В. Н. Варианты жизни. Очерк экзистенциальной психологии. М. 2005
9. Климчук В. О. Життєвий шлях особистості. Математичне моделювання за допомогою багатомірного шкалювання // Соціальна психологія. – 2006. – № 4 (18). – С. 182 - 191.
10. Коржова Е. Ю. Путеводитель по жизненным ориентациям: личность и ее жизненный путь в художественной литературе. СПб. 2004.
11. Кроник А. А., Ахмеров Р. А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. – М.: Смысл, 2003. – 284 с.
12. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.. 2004.
13. Лэнгле А. Perzon. Экзистенциально – аналитическая теория личности. М. 2001.
14. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.

15.Моляко В. О. Творчість і особистість // Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – С. 259 - 269.

16.Мясищев В. Н. Социальная психология и психология отношений // Проблемы общественной психологии / Под ред. В. Н. Колбановского, Б. Ф. Поршнева. М., 1965. С. 273-285.

17.Найдиффер Р. М. Определение и формирование оптимального уровня эмоционального возбуждения // Стресс и тревога в спорте. М., 1983. С. 189-204.

18.Психология и культура (Под ред. Д. Мацумото) СПб 2003.

19.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Часть 2. СПб.. 2002.

20.Рубинштейн. С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб. 2001.

21.Сергиенко Е. А., Харламенкова Н. Е. Планирование и выбор жизненного пути / В кн. Психология / Под общей ред. В. Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 315 - 317.

22.Собкин В. С., Писарский П. С. Жизненные ценности и отношение к образованию: кросскультурный анализ Москва - Амстердам (По материалам социологического опроса учителей, учащихся и родителей). Москва: Центр социологии РАО, 1994. С. 150.

23.Собкин В. С., Писарский П. С. Жизненные ценности и отношение к образованию: кросскультурный анализ Москва - Амстердам. Москва, 1994. С. 69-70.

24.Современная психология. Социальные представления и мышление личности. М. 2002.

25.Старовойтенко Е.Б. Психология личности в парадигме жизненных отношений. М. 2004.

26.Ханин Ю. Л. Исследование тревоги в спорте // Вопр. психол. 1978. № 6. С. 94—106.

27.Ханин Ю. Л. Краткое руководство к шкале реактивной и личностной тревожности Ч. Д. Спилбергера. Л.: ЛНИИФК, 1976. 18 с.

28.Ханин Ю. Л. Личностные и социально-психологические опросники в прикладных исследованиях: проблемы и перспективы // Социальная психология и общественная практика. М., 1985. С. 163-177.

29.Ханин Ю. Л. Срочная диагностика состояния личности в группе // Теория и практика физ. культ. 1977. № 8. С. 8-11.

30.Ханин Ю. Л. Стандартный алгоритм адаптации зарубежных опросных методов // Психологические проблемы предсоревновательной подготовки квалифицированных спортсменов. Л.: ЛНИИФК, 1977. С. 129-135.

31.Шадриков В. Д. Мир внутренней жизни человека. М. 2006.

32.Штайнер К. Сценарии жизни людей. – М.: Пресс, 2000. – 288 с.